

strani jezici

Godina XVI.

1987.

Broj 2

Lingvistika, metodika

Gordana Mikulić

IZMEĐU PITANJA I ODGOVORA

UDK 800.007:82.085:316.77

Referat sa znanstvenog skupa. Primiđen 15. 12. 1986.

U radu se promatra specifična dijaloška organizacija koja funkcionira na nivou između dva pomaka u govoru pri izmjeni govornika, na primjeru konverzacije iz kontaktne radio-emisije 25. sat. Taj je prostor govorno markiran, tj. ispunjen među signalima koji označavaju neslaganje, neodobravanje, nesigurnost stava, odbijanje itd. upućujući na ono što je prethodilo i na ono što slijedi.

U ovom se radu promatra jedan segment organizacije konverzacijskog dijaloga — prostor između pitanja i odgovora. Konverzaciju možemo definirati kao društvenu interakciju u kojoj se izmjenjuje dva ili više govornika.

Za uspješno odvijanje konverzacije potrebna su znanja i sposobnosti koje prelaze granice gramatičke kompetencije, često dovoljne za dekodiranje kratke izolirane poruke. Jedna od sposobnosti kojom se stalno, iako nesvjesno, koristimo i bez koje se razgovor ne bi mogao uspješno odvijati, jest sposobnost izvlačenja inferencije ili drugim riječima izvlačenje značenja iz svega što leži izvan i ide mimo jezične poruke. »Govor je najhladniji (medij), a time i najbliži svom pravom i iskonskom obliku u . . . dijalogu. U takvom govorenju uvelike su prisutne bitne oznake hladnog medija: nedorečenost i veliko angažiranje sugovornika. Upravo ta nedorečenost, nedefiniranost, ostavlja slobodu primatelju da po svojoj želji dopunjava poruku. Hladan medij primatelja aktivira, oslobađa, potiče mu maštu, stvaralaštvo, rječju — zagrijava ga.«¹

¹ Skarić, 1982.

Svaki se izričaj, dakle, može razumjeti na mnogo načina i govornici daju svoju interpretaciju na osnovi svoje prosudbe onoga što se događa u momentu interakcije, služeći se, među ostalim, više ili manje uspješno, kontekstualnim signalima. Njihova se značenja prenose kao dio interaktivnog procesa. Različito od riječi, značenje kontekstualnih signala su implicitna. Dok sudionici razumiju i uočavaju relevantne signale, njihovo prisustvo prolazi nezapaženo. Međutim, čim slušalac ne reagira na signal ili je nesvjestan njegove funkcije, nastaje nerazumijevanje.

Zato pitanje kako razumijemo ono o čemu netko govori postaje predmetom proučavanja mnogih lingvista, psihologa, antropologa, sociologa i etnometodologa.

Ono što je bitno, a što su novije analize pokazale, jest činjenica da i svakodnevni govor, ma koliko naizgled izgledao rastrgan i nepovezan, ima unutrašnju strukturu sličnu pisanom govoru. Govornici je postižu stalnom primjenom određenih strategija kojih najčešće uopće nisu svjesni. U toku govora, naime, govornik utvrđuje uvjete kojima će omogućiti ostvarivanje namjeravane interpretacije sugovornika.

Novija istraživanja konverzacije na području pragmalingvistike (poznatija kao analiza diskursa) osvijetlila su neke probleme govorne interakcije koji su tijesno povezani s pragmatičkim pojmovima kao što su pretpostavke, implikacije, zadanost i sl. Svi se slažu u jednome: gramatičko i leksičko znanje samo su dva od mnoštva faktora potrebnih u procesu interpretacije. Sociokulturne pretpostavke o ulozi i statusu odnosa sugovornika, kao i društvene vrijednosti vezane za različite komponente poruke, također imaju važnu ulogu.

U većini ranijih radova s tog područja analiza je bila uglavnom deskriptivna a postupak se najčešće svodio na popis i opis faktora koji uvjetno mogu utjecati na interpretaciju. Sacks i suradnici² prvi su sistematski istražili konverzaciju kao najjednostavniji primjer prirodno organizirane aktivnosti te pokušali proučavati proces vođenja konverzacije per se, bez ikakvih a priori pretpostavki o društvenom i kulturnom statusu govornika. U svom su se istraživanju ograničavali na izdvajanje strategije koje djeluju na izmjenu sugovornika u ulozi govornika (turn-taking), otvaranje i zatvaranje, dakle početak i kraj konverzacije, uspostavljanje semantičkih odnosa među izričajima, te na repertoire ekstralingvističkih signala koji prate govor.

Jedan od najvažnijih Sacksovih doprinosa analizi diskursa upravo je njegovo uočavanje uloge izvlačenja inferencije u govoru. I on naglašava da na nivou razgovora postoje višestruke alternative interpretacije. Izbor je ograničen namjerom koju govornik u određenoj interakciji želi postići, ali i očekivanjem sugovornikovih reakcija i pretpostavki.

Prema modernom pragmatičaru Levinsonu,³ postoje dva pristupa proučavanju konverzacije: analiza diskursa i analiza konverzacije. Oba se ponajprije bave načinom na koji se postiže i razumije koherencija i organizacija diskursa. Međutim, stilovi analize potpuno se razlikuju. Ukratko ćemo ih opisati.

Analitičari diskursa koriste se metodologijom i vrstama teoretskih principa i pojmova tipičnih za lingvistiku (pojmovi kao što su pravila, dobro

² Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974.

³ Levinson, 1983.

formiran diskurs i sl.), pokušavajući tehnike uspješne u lingvistici protegnuti i izvan rečenice. Postupak se obično sastoji od sljedećeg: izdvoji se niz osnovnih kategorija ili jedinica diskursa i zatim se formuliraju pravila po kojima se razlikuju dobro od loše sročeni sekvenci (koherentan ili nekoherentan diskurs). Pritom intuicija ima vrlo važnu ulogu. Na jednom ili više tekstova, koje često i sami konstruiraju, analitičari diskursa pokušavaju vrlo detaljno analizirati sve karakteristike teksta da bi saznali, kako kažu Labov i Fanshel,⁴ »što se stvarno događa«. U tu grupu, osim Labova i Fanshela, ulaze i gramatičari teksta Petöfi i Van Dijk⁵ te lingvisti koji se koriste malo drugačijim pristupom, polazeći od govornih činova, Sinclair i Coulthard,⁶ Longacre i Edmondson.⁷

Suprotno analitičarima diskursa, analitičari konverzacije pristaše su rigoroznoga empirijskog pristupa (Sacks, Schegloff, Jefferson, Pomeranz i dr.) i izbjegavaju prebrzo stvaranje teorija. Služeći se uglavnom induktivnim metodama, obrasce govornog ponašanja traže na mnogobrojnim snimkama razgovora u prirodnim uvjetima. Dakle, umjesto teoretskog određivanja pravila, naglasak je na interakcijskim i inferencijalnim posljedicama izbora alternativnih izričaja. Intuiciju, suprotno analitičarima diskursa, smatraju nepouzdanom za objašnjavanje pojava odnosno definiranje dobivenih podataka. Umjesto jednog teksta, primjenjuje se što više primjera nekog fenomena da bi se došlo do sistematskih svojstava organizacije konverzacije i načina na koji izričaji upravljaju tom organizacijom.

Možda je simptomatično da su pioniri analize konverzacije sociolozi poznatiji kao etnometodolozi. Njihov je rad bio reakcija na kvantitativne metode odnosno arbitrarno utvrđene postupke, iako, prema mišljenju njihovih autora, objektivne kategorije na koje su se te metode oslanjale. Etnometodolozi gorljivo pristaju uz stav prema kojem predmet proučavanja sociologa par excellence moraju biti strategije kojima se i članovi društva stalno služe pri interpretaciji govora. Otuda i termin etnometodologija — proučavanje etničkih metoda pri stvaranju ili interpretaciji govora ili društvene interakcije. Etnometodolozi sumnjičavo gledaju na prebrzo stvaranje teorije odnosno ad hoc stvorenih kategorija analize. Njihovo je geslo: u analizi se valja što je moguće više služiti kategorijama kojima se neprestano služe i sudionici konverzacije da bi se iz određene interakcije izvukao smisao.

Levinson ne vidi mogućnost sinteze tih dvaju pristupa jer, kako kaže, »pristup gramatičara teksta fundamentalno je krivo postavljeno«. Neodrživa je njihova postavka prema kojoj se diskurs može promatrati kao niz rečenica pomoću konektora povezanih u diskursu kao niz klauza u rečenicu. Iz takve bi postavke proizlazilo da analiza diskursa ne bi mogla imati probleme koji ujedno ne bi bili i problemi analize rečenice. Koliko god takav pogled i bio održiv kad je riječ o pisanome, nedijaloškom tekstu, posve je neprihvatljiv kao model za analizu konverzacije pri kojoj se veze među govornicima ne mogu parafrazirati kao kod rečeničnih konektora. Jer ono što bi analitičar diskursa prema svojim postavkama smatrao loše strukturiranim tekstom, dakle teškim za interpretaciju, u konverzaciji se dodatnim inferencijama uvijek može učiniti razumljivim.

⁴ Labov & Fanshel, 1977.

⁵ Van Dijk, 1980.

⁶ Sinclair & Coulthard, 1975.

⁷ Edmondson, 1981.

Ipak, i analitičari diskursa i analitičari konverzacije sigurno imaju ne-dvojbene zasluge za dublje i sistematskije sagledavanje organizacije pisanog i govorenog teksta.

Zasluga prvih je u pokušaju integriranja lingvističkih rezultata o intra-rečeničnoj organizaciji u strukturu diskursa, a drugih u lepezi postupaka koji su se pokazali neobično pogodnima za dobivanje uvida u organizaciju konverzacije.

U skladu s navedenim istraživanjima, posebno istraživanjima analitičara konverzacije, promatrali smo specifičnu dijalošku organizaciju koja funkcionira na nivou između dva pomaka u razgovoru pri izmjeni govornika ili, uvjetno rečeno, između pitanja i odgovora te pokušali izolirati njezine sistematske karakteristike. Naime, moguće je pretpostaviti da je to prijelomno mjesto u konverzaciji, mjesto na kojemu se premošćuje prostor između pitanja i odgovora, i da je govorno markirano, tj. da je taj prostor ispunjen međusignalima koji imaju zadatak uspostavljanja veza, održavanja i reguliranja kontinuiteta razgovora i na taj način ulogu konektora koji pridonose koherentnosti teksta razgovora. Drugim riječima, ti bi signali trebali upućivati na prethodno pitanje odnosno odgovor.

Ti bi međusignali govornog slijeda, ako je njihova funkcija takva kao što pretpostavljamo, morali biti gušći, ponajprije na mjestima gdje se u razgovoru manifestira nesigurnost stava, nepoznavanje odgovora, neslaganje, neodobranje, neugoda, odbijanje itd. Dakle, morali bi biti vezani za određeni tip pitanja odnosno odgovora.

Da bismo provjerili koliko je takva pretpostavka točna, promatrali smo jedan oblik konverzacije — kontaktne radio-emisije 25. sat koja je svojevrsna sociološka anketa. Voditelj s nizom slušalaca razgovara o određenoj temi. Bit ankete je otkrivanje stavova. Istinu ne poznaje ni onaj tko pita ni onaj tko odgovara. Istina se zaključuje na temelju odgovora. Anketa, dakle, traži sociološku istinu, njome želimo doznati što grupa misli, što »narod« misli, pa tako generira i određeni tip pitanja.

Govor s radija odabrali smo zato što u nas još uvijek ima malo istraživanja o govoru masovnih medija, a i zato što je lakše doći do snimljenog materijala, iako je to svojevrsan problem u takvoj vrsti istraživanja.

Da bismo ilustrirali na koje međusignale govornog slijeda mislimo, spomenimo da je riječ o signalima oklijevanja (hm, uhm, er, erm), uvodnim signalima (pa, vidite, mislim), duljenju glasova, tišini, samokorekciji, ponavljanju, mijenjanju govorne postave itd. Pritom se, naravno, postavlja pitanje iscrpnosti transkripcije. Uglavnom smo se služili sistemom notacije kojim se koriste Crystal i Davy⁹ i ograničili se na bilježenje samo onih fenomena koji su nam se za takvu vrstu analize činili relevantnima. Spominjemo znakove koje smo upotrebljavali pri transkripciji primjera: duljina glasa : :, pauza —, dvostruko dulja pauza — — itd. Duljinu pauze ocijenili smo prema dojmu. Čujan udah obilježili smo znakom »hh« a izdah »uq«, () označava nerazumljive dijelove dijaloga. Signale oklijevanja već smo spomenuli.

U takvoj vrsti analize također se postavlja pitanje sistema, pitanje kategorija pitanja i odgovora te promatranih elemenata između njih. Budući da je promatran samo jedan tip razgovora, raznolikost jednih i drugih bila je veoma ograničena. Međutim, i tako malen uzorak pokazao je pojavljivanje određenih tipova pitanja koja generiraju određene međusignale.

Izdvojili smo nekoliko tipičnih kategorija pitanja.

⁹ Crystal & Davy, 1975.

TRAŽENJE ARGUMENATA (STAVA)

Za taj tip pitanja posebno je karakteristična gustoća pojavljivanja među-signala. Traženje argumenata najviše zbunjuje sugovornika u nas. Smatramo, naime, da je to civilizacijski teško pitanje, teško u našoj klimi nenavikloj na argumentirano iznošenje sadržaja, ali ne i apsolutno teško pitanje.

1. V. recite što je to Francuska poduzela?
S. er :: pa :: er :: .. — prestala je sve veze s Južnom afričkom ...
2. V. sad er što mislite da li se taj apartheid može još dugo održati — ili mu je brzo kraj?
S. pa — ja — mislim da — ovisi o tome — koliko će se er da je upravo pitanje er er er smjernica.
V. a er na osnovu čega to zaključujete?
S. hh hh — er — na osnovu toga što () cijela napredna — čovječanstvo

TEST-PITANJE

Za anketu je veoma karakteristično test-pitanje, pitanje kojim se ne testira znanje nego pojedinac, pitanje kojim se želi saznati kakva je ispitivana osoba. Drugim riječima, tu osobu valja predstaviti, da publika sazna je li znalac, neznalica, lako zbunjiva. Naime, svaki se slušalac želi predstaviti u što boljem svjetlu, predočiti neki svoj ugodan image, a dok voditelj prividno vodi intervju o temi ujedno pravi portret (karikaturu) ispitivane osobe.

1. S. ima dosta mladih ljudi koji su porijeklom Jugoslaveni — i :: hh bila sam dolje tako da sam donekle tu situaciju —
V. dolje — mislite u geografskom smislu — bili ste na er — jugu.
S. na jugu u :: u :: Johannesburgu
2. S. — oni zajedno s crncima isto tako imaju — solidarne istupe — i :: i jednako su i oni proganjani isto tako i :: crnačka manjina
V. crnačka većina htjeli ste reći jer — njih je više
S. da — da — al' mislim njih je —

»PRAVA PITANJA«

Takvih je pitanja vrlo malo. Suprotno test-pitanjima, ta pitanja sadrže podatke koje zna samo osoba koju intervjuiramo.

- V. kakvu muziku volite?
S. — nije bitno sve što je dobro.
V. otkud zovete?
S. iz Dubrovnika

RETORIČKO PITANJE (RETORIČKI KOMENTAR)

Taj tip pitanja u našim primjerima uglavnom ima zadatak da obezvrijedi ili omalovaži prethodni odgovor, suprotno uobičajenoj ulozi retoričkog komentara kojim govornik nastoji pridobiti naklonost sugovornika i stvoriti povoljnu klimu za prijem odgovora. (Vjerojatno je to posljedica ličnosti voditelja.)

1. V. a recite zašto vas ne zanimaju takve teme? mislite da se vas ——— i mene to ne tiče?
S. ma : — ne tiče nas se kad imamo i sami tu : : — problema
2. V. pa : : to je medij takav — — kažem što bi još radio trebao raditi?
S. bolje je — — dajte više muzike

POTICAJNA PITANJA

Takva pitanja često sama nemaju propozicijskog sadržaja. Ona više označavaju prisutnost slušaoca i njegovo prihvaćanje i podržavanje propozicijskog sadržaja koji se iznosi.

1. S. — — — humano se odnose isto kao što se ovdje i prema drugim odnose
V. da?
S. — — nisam mogla vidit tu razliku

ZAKLJUČAK

Već i ovih nekoliko primjera pokazuje koliko je znakovit prostor između pitanja i odgovora. Vidjeli smo da je to znakovlje indikativno s obzirom na ono što je prethodilo, kao i na ono što slijedi. Ono ima svoju posebnu supstancu, ima kontekstualno značenje. Ta supstancija nije nulta, ona je mjerljiva duljinom i tipologijom znakova. Zato bi bilo korisno izvršiti klasifikaciju tih znakova i preciznije odrediti njihove distribucijske karakteristike, i to na različitim tipovima razgovora, s jedne strane, te pripadnicima različitih civilizacija, s druge strane. Takva bi analiza, vjerojatno, što smatramo posebno zanimljivim, upućivala i na sociokulturne faktore koji uvjetuju pojavljivanje tih znakova.

Literatura

- LEVINSON, S. C., *PRAGMATICS CUP*, 1983.
LABOV, W. — FANSHEL, D., *THERAPEUTIC DISCOURSE*, Academic Press, Inc. N. Y., 1977.
EDMONDSON, W., *SPOKEN DISCOURSE*, Longman Group Ltd., 1981.
SACKS, H. — SCHEGLOFF, E. A. — JEFFERSON, G., *A SIMPLEST SYSTEMATICS FOR THE ORGANIZATION OF TURN: TAKING FOR CONVERSATIONS*, *Language* 50, 1974.
DIJK, T. A. van, *MACROSTRUCTURE*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1980.
SINCLAIR, J. — COULTHARD, R. M., *TOWARDS AN ANALYSIS OF DISCOURSE*, OUP, London, 1975.
CRYSTAL, D. — DAVY D., *AVANCED CONVERSATIONAL ENGLISH*, Longman, 1975.
ŠKARIĆ, I., *U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM GOVOROM*, školska knjiga, Zagreb, 1982.
MIKULIĆ, G., *NEFONEMATIZIRANI SEGMENT U VREMENU GOVORA*, magistarska radnja, 1978.

TURN-TAKING

Summary

The paper deals with the specific dialogue organization that works at the level of turn-taking, exemplified by the phone-in radio programme. This space between turn-takings is verbally marked in particular in the case of uncertainty, disagreement, disapproval, rejection etc.